

TRYCKHISTORIA

Tryckteknik

Redan före vår tideräkning tryckte man från infärgade plattor i Ostasien. Redan på 700-talet trycktes religiösa texter i Kina och Japan. På 1000-talet började man framställa lösa typer i Kina, först av lera, sedan av koppar eller bly.

Den viktigaste utvecklingen av tryckandet kom från 1100-talet att ske i Europa, efter att araberna tagit med sig konsten att framställa papper från Kina. Även i Europa började man med att använda träplattor med utskurna bilder och text, så kallat blocktryck. Man kunde skära ut hela boksidor i träsnitt.

Den som räknas som boktryckarkonstens uppfinnare är Johann Gutenberg från Mainz. Omkring 1440 skapade han det gjutinstrument som löste problemet med att tillverka mängder av exakt lika bokstavstyper. Bokstavstyperna sattes i en slags vinkelhake (sätthake) som var lika bred som raden av text. Sätthakarna sattes sedan i ett "skepp", så att det bestod av alla raderna som skulle finnas på sidan.

Behovet av att mångfaldiga skrifter uppstod först i kyrkan. Man behövde mångfaldiga biblar och läromedel. Munkarna hade tidigare "kopierat" och mångfaldigt alla skrifter för hand i skrivsalar (scriptorium). Att skriva av hela bibeln tog tre år för en skrivare. Man lade särskilt stor vikt vid att utforma anfangerna i texterna, ofta i form av bilder runt bokstaven.

Innan papperet kom skrev man av texterna på pergament av kalvhud, vilket var dyrt att framställa. Dock blev arken så stora att de kunde läsas av flera samtidigt.

Den bibel som Gutenberg lät trycka - "Gutenbergs bibel" - tog tre år att färdigställa (se bild till höger). Anfangerna handmålades så att varje bibel blev unik. Idag finns 48 exemplar i världen kvar (200 producerades). Inget exemplar i Sverige. Bibeln tillhör en av världens dyraste böcker. 1978 betalades 2,5 miljoner dollar för en bibel i Texas.

1483 trycktes den första boken på Riddarholmen i Stockholm och där fanns också det första boktryckeriet i Sverige.

Antalet universitet och antalet studenter ökade i Europa vid denna tid. Behovet av böcker var därför stort. I Sverige grundades Uppsala universitet 1477. Reformationen i Sverige krävde också böcker och när Gustaf II Adolf kom till tronen började boktryckeriet öka markant. Kungliga tryckeriet grundades 1526.

Innan böcker spreds var det stora skillnader på dialekter inom länder. Inte bara uttal utan också ordförråd och grammatik. I och med böckerna skapades mer enhetliga språk inom länderna. År 1526 kom den första översättningen av Nya Testamentet på det nya svenska skriftspråket. År 1541 kom en översättning av hela bibeln. Gustaf Vasas bibel omfattade cirka 1.500 sidor. Bibeln, psalmboken och Luthers lilla katekes - dessa blev våra äldsta folkböcker. Framförallt bibelöversättningen bidrog till en standardisering av svenska språket.

Under andra halvan av 1400-talet trycktes drygt 40.000 titlar och ungefär 15 miljoner böcker i Europa. Framställningsmetoden blev dock i stort sett oförändrad ända fram till 1800-talet. Man tryckte ark för ark. 200 ark på en timme var en ganska normal hastighet. Först med ångpressens införande i England 1815 skedde en radikal förändring.

Nu kom cylinderpressen, som kunde trycka 2.000 ark i timmen. Sedan kom pressar som möjliggjorde tryck samtidigt på båda sidor av papperet. På 1860-talet kom rotationspressen, varvid man kunde trycka från papper på rulle. Hastigheten kom då upp 12.000 dubbelsidiga ark per timme. Cylinderpressarna gav ett högre tryck på den punkt som i varje givet ögonblick trycktes och möjliggjorde djuptryck.

Senare har en annan teknik slagit igenom: offsettryck. Därvid överförs färgen först från en tryckplåt till en mellancylinder av gummi, och sedan därifrån till papperet.

Censur kontra tryckfrihet

Den första tryckfrihetsförordningen, med frihet från censur, antogs 1766 och den innebar också att privatpersoner kunde trycka och sälja böcker.

Innan dess var gränserna mellan de olika yrkeskategorierna inom bokbranschen (boktryckare, bokbindare, bokhandlare, förläggare) hårt dragna och man behövde ha olika privilegier för att utöva yrket. Bokbindarna hade tidigare monopol på att sälja bundna böcker, men förlorade det definitivt 1787.

Bokhandlarna blev efter det en uppblomstrande yrkesgrupp åtminstone i Stockholm, som mot århundradets slut nästan hade ett överflöd på boklådor.

Under Gustav IV Adolf återkom dock censuren med 1772 års regeringsform, och blev desto hårdare. Kungens makt ökade. Samtidigt försvårades bokutgivningen genom bl.a. en hög papperstull och ett högt postporto.

Med tryckfrihetsförordningen år 1810 skedde återigen en liberalisering och upphovsrätten tryggades. I takt med att hindren för det fria ordet togs bort, växte bokmarknaden och man gav även ut romaner för nöjesläsning. Bonniers och Norstedts förlag grundades, och allt fler familjer hade böcker hemma, något som tidigare varit exklusivt för de rika.

Böcker för alla & medierevolution

Böcker gjordes tillgängliga för alla medborgare med hjälp av lägre bokpriser och ett väl fungerande distributionssystem. Man grundade också bibliotek, öppna för alla.

Impulserna i det sammanhanget kom från USA. Frågan om att inrätta kommunala eller

statliga bibliotek väcktes i riksdagen omkring 1900-talets början. 1912 kom bibliotekskungörelsen, där det bestämdes om statsbidrag till bibliotek.

Boktryckarkonsten innebar att massproducerad text kunde användas för officiell propaganda i statens och kyrkans tjänst, men den kunde också utnyttjas av revolutionärer och nytänkare vars syften var att reformera eller omkullkasta den rådande ordningen.

Under tidigare epoker kunde man ganska lätt begränsa tankars och idéers spridning. Men med det nya mediet - boken, blev ordet friare, mer gränslöst och svårare att tygla. Erasmus av Rotterdam (1469-1536) lyckades under 1490-talet etablera sig som Europas mest kände och ansedde författare genom ett flitigt resande mellan Västeuropas ledande boktryckarstäder och en outtröttlig utgivningsverksamhet. Han spred sitt humanistiskt färgade krav på religiös reform över kontinenten.

När Martin Luther den 31 oktober 1517 spikade upp sina 95 teser på dörren till Augustinska kapellet i Wittenberg utförde han en handling som på samma gång var ytterst konventionell och en stor propagandakupp. Parallellt med att Luthers idéer på detta sätt publicerades på lärt latin, spreds flygblad med teserna i tysk översättning över hela Tyskland. Två veckor senare hade nyheten om Luthers aktion och innehållet i hans teser nått varje hörn av riket. Man har uppskattat att Luthers skrifter utgjorde mer än en tredjedel av den totala mängden tryckt material som publicerades under den tiden i Tyskland.

Myndigheternas reaktion

Uppfinningen av boktryckarkonsten ledde inte bara till ökad informationsspridning men också till skärpt statlig och kyrklig kontroll, hårdare censurlagstiftning och en ny typ av övervakningssamhälle.

Det fanns två huvudskäl att vilja begränsa tryckfriheten. Dels insåg man behovet av att skydda tryckeribranschens ekonomiska intressen mot pirattrycken. Den rådande lagstiftningen var inte anpassad för denna massproduktion av böcker. Begrepp som copyright och upphovsrätt saknades. Men myndigheterna hade även andra motiv för att reglera bokutgivningen. I takt med att det politiska och religiösa klimatet i 1500-talets

Europa hårdnade, fick de världsliga och kyrkliga makthavarna upp ögonen för den fria idéspredningens faror. I samtliga länder, såväl inom det katolska som det protestantiska området, hade man censur, förhandsgranskning och polisiär övervakning på allt som trycktes.

1559 utfärdades ett romerskt indexet över förbjudna böcker. Det innehöll omkring 1000 titlar. Bland de förbjudna författarna märks, förutom reformatorer som Luther, även kända humanister som Erasmus och Machiavelli.

Men Europa var vid denna tid inte längre en sammanhållen kulturell enhet. Eftersom förbuden endast gällde inom vissa geografiska områden och inte andra, kunde författare och boktryckare ofta kringgå dem.

Tryckhistoria i Östergötland

1483 trycktes den första boken i Stockholm. Några få år efter fick Östergötland sitt första tryckeri. I Vadstena Klosters minnesbok kan man läsa att det 1495 brann i en byggnad med "åtskilliga redskap för boktryck, nämligen en press jämte tenntyper i kursiv- och textstil, med stora kostnader och besvär inköpta".

1523 anlade Linköpingsbiskopen Hans Brask ett tryckeri i Söderköping, men Gustav Vasa såg till att det upphörde redan 1527 eftersom det konkurrerade med hans eget tryckeri i Stockholm. Gustav Vasa tyckte inte heller att biskopen skulle sprida sina "katolska villoläror".

Det tog 100 år innan nästa tryckeri kom till stånd i Östergötland. 1627 grundades Sveriges tredje gymnasium i Linköping. Till detta behövdes böcker, så Gustav den II Adolf såg till att gymnasiet fick anställa egna pappersmakare, boktryckare och bokbindare.

Det var inte så lätt att få tag i tryckare. 1635 kom den första kungliga gymnasieboktryckaren till Linköping: Christopher Gunther, inflyttad från Kalmar.

Man tror att biskop Hans Brask i Linköping lät anlägga ett pappersbruk vid vattenfallen i Tannefors redan på 1520-talet. År 1628 utfärdade Gustav II Adolf i alla fall privilegier för

ett pappersbruk i Tannefors. Domkapitlet och den nya gymnasieskolan hade en egen pappersmakare anställd som arbetade i Tannefors pappersbruk.

På 1700-talet var skråväsendet starkt och boktryckare fick inte göra intrång på bokbindares yrkesområde. Boktryckare fick endast sälja obundna böcker.

När tryckfrihetsförordningen kom 1810 blev boktryckeriet friare. Man behövde inte skaffa sig "privilegier" för att få trycka.

1838 trycktes första numret av Östgöta Correspondenten. Tidningen startades av Henrik Bernhard Palmær, som tidigare skrivit "bitsk" litteraturkritik i Aftonbladet. 1842 övertogs Correns tryckeri och tidning av Ridderstad (inflyttad från Norrtälje). Hans ättlingar har sedan drivit Corren fram till år 2008. Corren hade eget boktryckeri fram till år 2000. 2008 övertog Norrköpings Tidningar ägandet av Corren.